

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

Ա Մ Ր Տ Ո Ւ Ո Ւ Վ Ա Ն Ք

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Ամբողջ Վանքը — աւելի ճիշդը Ամբողջոյ Վանքը, որովհետեւ կառուցուած է Մուրը Յովհաննէս Կարապետի անունով — կը գտնուի Բաղէշ (Պիթլիս) քաղաքին մէջ, շատ զեղեցիկ դիրքի մը վրայ: Ունի սինազադր եւ զմրէթաւոր եկեղեցի մը, որ մեծադոյնն է քաղաքին եւ շրջակայ վայրերու եկեղեցիներուն (Հմմտ. Հ. Ն. Սարգիսեան, Տեղագրութիւնք, Վեներիկ, 1864, էջ 242):

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Բաղէշի առաջնորդները Ամբողջ Վանքին մէջ կը նստէին ժամանակ մը, ետքէն Առաջնորդարանը տեղափոխուեցաւ քաղաքին Կարմրակ Ս. Նշան եկեղեցին: Ամբողջ Վանքը եղաւ մին Հայաստանի այն վանքերէն, որոնք բարձրագոյն ուսմանց կեդրոն դարձան եւ պատուուեցան «Համալսարան» կոչումով: Այս վանքին մէջ երեք դար շարունակ ծաղկեցաւ Հայ եկեղեցւոյ վարդապետական դաւադանը, հոչակաւոր վարդապետներու ձեռքին մէջ, որոնք առաւելապէս կենդանի բարբառով Աւետարանի կենսատու պատգամները հնչեցուցին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ բեմերէն: Այդ նշանաւոր վարդապետներու յաջորդութիւնը ահաւասիկ:

1. — Դամիէլ վրդ. ձգնաւոր, որ մին է եռամեծ Գրիգոր Տաթեւացիի (+ 1409) աշակերտներէն եւ կը նկատուի Ամբողջոյ Վանքին վարդապետական դաւադանին գլուխը: Իրեն կը յաջորդէ իր աշակերտը,

2. — Յովհաննէս վրդ. Համշէնցի, կոչուած «Հրեղէն լեզու» (Գաւաղնադիրք, Լուսարարեան, էջ 88): Յովհաննէս վրդ. Համշէնցիի աշակերտներէն կը յիշուին Թորոս Վարդապետ, Գրիգոր վրդ. Արճիւնցի, մականունը Չորթան, եւ Մաղաբիա (Արարատ, 1913, էջ 595): Համշէնցի կը մահանի 1497-ին: Իրեն կը յաջորդէ,

3. — Գրիգոր վրդ. Արնիշեցի, Չորթան: Առաքել վրդ. Դաւրիժեցիի համաձայն Չորթանէն է որ կը սերին ամբողջ արեւելեան վարդապետները (Պատմութիւն, էջ 441). այսինքն արեւելեան Հայաստանի վարդապետական դաւադանին գլուխը կը կենայ Չորթանի անունը, իսկ արեւմտեան ճիւղը կը գլխաւորէ Թորոս վրդ. Տարօնեցին: Գրիգոր Արճիւնցին երուսաղէմ եկած է 1480-ին, եւ երեք տարի հոն մնալով «բանիկ բանիկ դաս» ըսած է Իդնատիոս վարդապետի Դուկասի Աւետարանին Մեկնութիւնը. — Յուցակ Ձեռ. երուսաղէմի, Բ. Հատոր, 1967, էջ 249:

Չորթանին կը յաջորդէ իր աշակերտը,

4. — Ներսէս վրդ. Մատաղ, որմէ դաւադանը կը ստանայ իր համանուն աշակերտը,

5. — Ներսէս վրդ. Բաղիշեցի: Սա 1567 թուին կը յիշուի իրբեւ առաջնորդ Բաղէշի խնդրակատար Ս. Աստուածածնի Վանքին, ուր եւ թաղուած է ըստ Դաւիթ Բաղիշեցիի (Թօփճեան, Յուցակ Ձեռ. Պաշիկ վարդապետի, Վաղարշապատ, 1898, էջ 99): Իր աշակերտներէն ծանօթ են չորս հոգի. Ներսէս վրդ. Ամկեցի՝ Բորիկ, Հէրապետ Վարդապետ, Դաւիթ Վարդապետ, եւ

Յովհաննէս Վարդապետ (Թորոս Աղբար, Բ. էջ 257) : Ասոնցմէ իրեն յաջորդած է դարձեալ համանուն մը,

6.— Ներսէս Վրդ. Ամկեցի, մականուն Բորիկ, կոչուած նաեւ Հետեւակ : Երկու մակդիրներն ալ կ'երեւի թէ կը ծագին Ներսէս Ամկեցիի քաւելու կերպէն (Հմմտ. Գր. Դարանդեցի, Ժամանակագրութիւն, էջ 371) : Յիշատակագիր մը գինք կ'որակէ «բանիրուն եւ քաջ բարունակեալ» (Թ. Աղբար, Բ. 257) : Այս ալ իրրեւ խնդրակատարի առաջնորդ կը յիշատակուի 1575 թուին, որ իր մահուան տարին եղաւ : Ամկեցիի աշակերտներէն յիշուած են Յովհաննէս Վրդ. Ոստանցի, Ազարիա Շահկերտցի, այն է Զուղայեցի (Առ. Դաւր. էջ 441), Զապ Վրդ. Վանեցի, Յովհաննէս Վրդ. Բաղիշեցի (Յովիկ), Սիմէոն Վրդ. ՇրնորՀալի, եւ Մարտիրոս Վրդ. մականուն Արահու (Գր. Դաւր. էջ 371-373) : Ներսէս Ամկեցիին կը յաջորդէ,

7.— Յովհաննէս Վրդ. Ոստանցի, կոչուած նաեւ, իր ծնած գիւղին անունով, Վառնիշատցի, մականուն Բրդուտ, Բրդութենց կամ Բրդուշենց (Հմմտ. Հ. Ն. Ակինեան, Հանդ. Ամս. 1937, էջ 210-215) : Իրեն աշակերտած են Սիմէոն Վրդ. Ազարանցի, Բարսեղ Վրդ. Գաւառցի, եւ Ներսէս Վրդ. Բաղիշեցի (+ 1618) : Յովհաննէս Վրդ. Ոստանցի կը վախճանի 1589-ին, եւ իրեն կը յաջորդէ,

8.— Բարսեղ Վրդ. Գաւառցի կամ Բաղիշեցի (1599-մ. 1615), որդի Ներսէս երէցի եւ Մհերշահի : Սա վերաշինեց Ամրտոյու Վանքը (1599), եւ վաշխապետ չին դասատունը : Բարսեղ Սուրբ Գրոց ուսումնասիրութենէն զատ Հետամուտ եղաւ իմաստասիրական ուսմանց ճիւղն ալ մշակելու, եւ ինքնաշխատութեամբ եւ աղօթքով յաջողեցաւ խնամուտ ըլլալ արտաքին դրոց, այսինքն Արիստոտէլի, Պորփիրի, Դաւիթ Անյաղթի, եւայլն երկերուն : Ինքը պատճառ եղաւ որ Սահմանաց Գիրքը, Պորփիրը, Ստորոգութիւնը եւ Պէրիարմէնիսը դարձեալ կիրարկուին հայ վանքերու մէջ իբրեւ դասագիրքեր : Բարսեղի աշակերտներէն նշանաւոր եղան Յովհաննէս Բաղիշեցի Բուժիկ, Ներսէս Մոկացի, մականուն Բեղլու, տոհմանուն Մահուկենց, Յովսէփ Մոկացի կամ Ոգնեցի, եւ Հայրապետ Մոկացի (Առ. Դաւր. էջ 394) : Իր մասին տեսնել նաեւ Հանդէս Ամսօրեայ, (1951, էջ 207-219) : Իրեն յաջորդեց առաջինը,

9.— Յովհաննէս Վրդ. Բաղիշեցի, մականուն Բուժիկ, որուն աշակերտեցաւ եւ յաջորդեց,

10.— Խաչատուր Վրդ. Բաղիշեցի, իր աշակերտէն որակուած «անյաղթ պուտտոս», եւ փիլիսոփոսն Հայոց» (Ե. Լ., Յ. Զեռ. Վասպ. էջ 27) : Սա վախճանեցաւ 1662-ին, իրեն յաջորդ թողլով իր մեծահաշակ աշակերտը,

11.— Վարդան Վրդ. Բաղիշեցի (+ 1704), որդի Եղիայի եւ Վարիպի : Վարդան Հիմնովին վերաշինեց վանքը եւ եկեղեցին (Կոյտ, էջ 144-145) : Ան մեծ զարկ տուաւ Ամրտոյու Դպրոցին : Կարգաւորեց Վանքին մատենադարանը, յատկապէս հրաւիրելով Վանքի Սահակ Դպիրը, Հինցած, մաշած գիրքերու նորոգումին համար : Վարդան Վարդապետ Հասցուց անուանի աշակերտներ, ինչպէս, Գրիգոր Վրդ. Շիրուանցի, ապա պատրիարք Երուսաղէմի, Ծառոթ Շղթայակիր մակդիրով (+ 1749), Յովհաննէս Վրդ. ապա պատրիարք Կ. Պոլսոյ, կոչուած Կոյտ (+ 1741), որուն վրայ պատմապահական եւ բանասիրական ուսումնասիրութիւն մը գրեց Բարդէն Ծ. Վրդ. Կիւլէշեան (Վիեննա, 1904, էջ 226), եւ Աբրահամ Վրդ. Խոջարեցի, ապա կաթողիկոս Ս. Էջմիածնի (+ 1734) :

Վարդանի մահով դժբախտաբար մահացաւ Ամրտոյու դասատունն ալ : Ըստ Օրմանեանի «յաջորդութիւնը խնդիրներու տեղի տուաւ եւ ներքին դժբախտութեանց պատճառ եղաւ, որով երկու ընտրելագոյն աշակերտներ, Գրիգոր

և Թովհաննէս, ստիպուեցան իրենց սիրեցեալ Համալսարանը թողուի: (Աղղալ. էջ 2791): Զէ յիշուած թէ ով եղաւ Վարդանի յաջորդը:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Տեսանք արդէն դպրոցական այն փայլուն դործունէութիւնը որ Ամբուսու Վանքին փառքը կը կազմէ: Կրթական այդպիսի միջավայրի մը մէջ անշուշտ գրչադրական աշխատանքներն ալ պիտի քաջայերւէին: Այս մասին թէեւ առատ չէ մեր ունեցած ատաղձը, բայց կը բաւէ ցուցնելու թէ Հայ գրի մշակները հոս ալ տքնած են երկար ժամանակ: Դիտելի է որ այդ գրիչներուն մեծագոյն մասը ապրած են ժէ. դարու Բ. կիսուն, երբ շրնորհիւ Բաղիչեցի Վարդան Վարդապետին, Ամբուսուն կը բոլորէր իր պատմութեան ամէնէն շողչողունը չրջանը:

Ա. — Պողոս Արեղայ, Գրիչ, որդի Մխիթարի և Սիրմայի, աշակերտ Ղազար բարունապետի. 1455-ին օրինակած է Աւետարան մը. — Նոտաբք, էջ 177-178:

Բ. — Սարգիս Արեղայ, Գրիչ, 1495-ին օրինակած է Աւետարան մը. — Զեռ. Երեւանի, թ. 5751:

Գ. — Ներսէս Արեղայ, Գրիչ, Ծաղկող և Կազմող, 1568-1607:

1. — Ծաղկաբաղ յԱւետարանաց, 1568-ին օրինակած է. ստացող Կիրակոս. — Զեռ. Երեւանի, թ. 3630:

2. — 1607-ին ծագկած և կազմած է Բարսեղ Վարդապետի օրինակած Գործոց Մեկնութիւնը. — Զեռ. Ս. Թ. 1165:

Դ. — Եղիա Գրիչ, 1571-ին օրինակած է մէկ Շարակնոց. ստացող Սահակ Լախիսկոյոս. — Զեռ. Երեւանի, թ. 5102:

Ե. — Զովհաննէս Արեղայ, Գրիչ, 1574-ին կ'օրինակէ Աւետարան մը, Թովհաննէս Վարդապետի Համար, որ ըստ Հ. Ակիսեանի Հաւանօրէն Բրդուիսեցն է. — Հանդ. Ամս. 1937, էջ 210:

Զ. — Բարսեղ Վրդ. Գաւառցի, 1598 - մ. 1615, օրինակած է,

1. — Մեկն. Գործոց Առաքելոց, Գէորգ Սկեռացիի, 1598-ին. — Հանդ. Ամս. 1937, էջ 212: 1951, էջ 212:

2. — Մեկնութիւն Մատթէի, Ներսէս Շնորհալիի, 1604-ին. — Հանդ. Ամս. 1937, էջ 212:

3. — Մեկն. Գործոց Առաքելոց, Մատթէոս Վարդապետի, 1607-ին. ծագկող և կազմող Ներսէս կուսակրօն քահանայ. ստացող Գրիչը. — Հանդ. Ամս. 1951, էջ 215: Զեռ. Ս. Թ. 1165:

4. — Եղեկիէլ Գրիչի օրինակած Ե. Որոտնեցւոյ և Գր. Տաթևացւոյ Հատերուն քայքայուած ձեռագիրը նորոգած է «Կարկատելով և զեղծեալն զըրելով ի փայլունն աշակերտեալ անձանց», 1614-ին. — Կոն. թ. 78: Հանդ. Ամս. 1951, էջ 215:

Է. — Վարդան Քահանայ, Գրիչ, 1617-ին օրինակած է Պատմառաց Գիրք մը, զանազան հեղինակներու. — Կար. 1611:

Ը. — Գրիգոր Երէց, Գրիչ, 1644-1659, աշակերտ տէր Սահակի: Ամբուսուն Վանքին մէջ օրինակած է,

1. — Վարք Հարանց, 1644-ին, Բաղիչեցի Մեսրոպ Վարդապետին Համար. — Տաշեան, Յուլիս, թ. 66:

2. — Աստուածաշունչ մը մասամբ գրած և վերանորոգած է 1659-ին. — Ե. Լ. Յուլիս Զեռ. Վասպ. էջ 26:

Թ. — Սարգիս Սրկ. Ամբեցի, Գրիչ և Նկարիչ, 1653-ին օրինակած է Խորհրդատետր մը, Բաղիչեցի Վարդան Վարդապետի Համար. — Զեռ. Ս. Թ. 2274:

Ժ.— Յովհաննէս Սարկաւագ, որդի Խանէտի եւ Նիսիի. 1656-ին նորոգած է՝ 1283-ին գրուած Հաւաքածոյ մը.— Տաշ. էջ 1039:

ԺԱ.— Անդրէաս Դպիր, 1680-ին օրինակած է ժողովածոյ մը, Բաղիշեցի Վարդան Վարդապետի համար.— Ձեռ. Երեւանի, Թ. 5074:

ԺԲ.— Վարդան Բեն. Բալուեցի, Գրիշ, 1685-1691, որդի Խաչատուր սարկաւագի. օրինակած է,

1.— Գանձարան — Մաշտոց, 1685-ին, Եղիսարեթի պատուէրով.—

2.— Աւետարան, չ. 1690-ին.— Ձեռ. Երեւանի, Թ. 10336:

3.— Մաշտոց, 1691-ին, Մարգար քահանային համար.— Ձեռ. Երեւանի, Մշոյ, էջ 179-180:

ԺԳ.— Վարդան Վրդ. Բաղիշեցի, +1704:

1.— 1657-ին վերստին կազմած է Միխայէլ Ասորիի Պատմութիւն մը, եւ դրած է ընդարձակ յիշատակարան մը, ժամանակագրական համառոտ տեղեկութիւններով հանդերձ.— Դիւան, Ժ. էջ 1Թ, եւ 67-81:

2.— 1659-ին նորոգած է Հին Աստուածաշունչ մը, «բազմամեայ տաժանամբ».— Վասպ. էջ 26:

ԺԴ.— Պօղոս Երէց Գաւառացի, Գրիշ, 1672-1676, աշակերտ Բաղիշեցի Վարդան Վարդապետի: Իր ուսուցչին համար օրինակած է,

1.— Ժողովածու Պատմագրաց, 1672-ին.— Աղաթ. Տիգ. ԺԴ. 8:

2.— Պատմ. մեծի թաքունագետի Թումայի, զոր արարեալ է Կիրակոսի բանասէր վարդապետի.— Գ. Վ. Յովսէփեան, Թ. Մեծոփեզու Կեանք, 1914, էջ 1Ա: Ձեռ. Երեւանի, Թ. 1899:

ԺԵ.— Սահակ Դպիր Վանցի, Մաղկոզ, որդի Ամիրջանի եւ Զինարե, աշակերտ էջմիածնեցի Սիմէոն մեծ բարունին: 1674-ին ծաղկած է մաղաղաթեայ Աւետարան մը, գրուած Յովհաննէս քահանայի ձեռքով: Բաղիշեցի Վարդան Վարդապետի յանձնարարութեամբ Ամրոտու Վանքին մէջ ծաղկած է շատ մը գիրքեր, եւ նորոգած է եօթանասուն ութ հատորներ, հոն բնակելով մէկ տարի եւ հինգ տարի.— Վասպ. էջ 944: Հանդ. Ամս. 1952, էջ 28:

ԺԶ.— Յակոբ Երէց, Գրիշ, 1689-ին օրինակած է

1.— Պատմ. Մատթէոսի Ուռհայեցոյ,

2.— Պատմ. Թովմայի Արծրունոյ, եւ

3.— Վիպասանութիւն Սիմ. Ապարանցոյ, այժմ Երեք մէկ կազմի տակ.— Ձեռ. Երեւանի, Թ. 1896:

ԺԷ.— Արաքսի Դպիր, Բաղիշեցի եւ աշակերտ Գրիգոր Շղթայակրի, 1696-1698, օրինակած է,

1.— Հարանց Վարք, 1696-ին, Մանուէլ սարկաւագի համար.— Ձեռ. Երեւանի, Թ. 5626:

2.— Մեկնութիւն Մատթէոսի, Գր. Տաթեւացոյ, 1697-ին.— Գեղարքունի, էջ 406(73բ):

3.— Ժողովածոյ (կրօնական), չ. 1697-ին, ստացող իր մօրեղբայրը՝ Գր. Վարդապետ, որդի Աւետիքի եւ Զուհարի.— Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1464:

4.— Տօնացոյց, 1698-ին, տիրացու Ղազարի փափաքով.— Ձեռ. Երեւանի, Թ. 5308:

ԺԸ.— Գրիգոր Գրիշ, 1703-ին օրինակած է մէկ Տօնապատմութեան ժողովածոյ. ստացող՝ Վարդան Վարդապետ.— Ձեռ. Երեւանի, Թ. 2771:

Ն. ԱՐԲ. ԾՈՒՎԱԿԱՆ